

МАРГАРИТА УШАКОВА

МЫЙЫН ЕШЕМ

але тошто пӧртын монологшо

П О В Е С Т Ь

ОНЧЫЛАМУТ ОАМЕШ

- Тыйым рӱншымӧ шепкаже кушко лийын?
- Кӱлешлыкше йомынат, койга тулыш шузныт.
- Лӱнгалтыме лӱнгалтышыже кушко лийын?
- Йӱреш-лумеш нӧренат, кандыраже шӱйын.
- Чарайолын куржталме йолгорнетше кызыт кушто?
- Шудо лонгаш йомын...

Пагыт ден пӱрымашемын мутланымжышт гыч

Пӱртӱсын кажне ужашыже южгунам вучыдымо моторлыкшо дене ӧрыктара да сымыстара. Ончен шоget, шӱмым пуйто сывын тӱсан олыкш савырен, мучашдыме ныжылгылык тыйым авалта. Весылан ты шижмашетым умылтараш тӱнал — нимоат ок лек. Эше тыйымак койдара: "Йоча койышетше кунам пыта гын?"

Витле ий ожно мемнан ялыш марлан толшо ик кува деч: "Отымбална сае вет?" — йодам. "А-адак, — вашшта, — эртак корем, сырыктарен пытара. Толмемлан ӱмыреш ӧкнем — тӧр верыште шогышо агулышто тынаре ом ярне ыле чай илен..."

А мый уэш-пачаш ушем дене Отымбал йыр савырнем, кажне пушенгым шке кундемыштем ӧндаалем, вӱчкаалтымем шуэш. Чаманем, вес вер

дене тагастараш лийдыме сӧраллыкшым жап ок арале: шонтемда, лунчырта, весемда, но тыгодымак у моторлыкым ала-молан ок ешаре. Айдеме, вес могырым, тунаре учым ыштылеш, нимом шоналтыде, шке лавыран пашажым шукта, йырым-ваш ончалаш ок вашке: локтылеш, руа, тодыштеш — орландарем ман ок умыло, пӱртӱсын чон корштышыжым ок шиж. Шкенжын парняжым пӱчкын ончышаш ыле — "Ай!" кычкырал-мешкыже.

Отымбалым пельгыч шельн, ймвыжа шаргӱ ѳмбач шыргыктен йогышо яндар воштончыш гай изи эгерым кумда, вулно тӱсан пӱяш савырышт. Кӱлешлыкше ыле мо? Ялын эн тамле вӱдан памашыжым ймакше нале саде пӱя. Висвисан, тегыт чачан, кудыр куэран Тосурт аркан пел онжым бульдозер дене катыклен волышт. Коло вич тӱжем вондан садым йӱштӧ пытарыш, олману-влакшым пулан руэн нумальыч, мландыжым кураа оптышт, пасум ыштышт. Ял чараматын кодро гай чучо.

Кугезе коча-кована-влакын юмылташ лекме верыште Кугу тумо шӱдӧ ийымат эртаатен ыле. Эн пагалыме, шке воктекыже йоча-влакым магвита шупшо пуштыгым йӱлаалтышт — кидышт ыш кошко. Тӱн гыч йӱлен ойырлен вочшо укшыжо-влак пелен шогалат да кычкырен шортмет шуэш ыле. Кӧ тулым ылыжтен? Бензиным опталын мо?..

Могай чапле куэрла кушкын мӱкшотаран коремыште! Тӱнал пыштышт ӱштервоштырым ышташ да Озангысе предприятийлашке шупшыкташ. Йӱдшӧ-кечыже пидыч — Чельник коремысе куэрла гыч ынде мончаш пураш выныккланат шотан йытыра укшым поген от ситаре.

Ял озанлык авиацийын самолетшо-влак Карайыш кайыме корно ѳмбалне тунар аярым шыжыктышт, кышкышт, тугае аярым — орӱен гай чатка, ош шовыран да ужар шовычан куэ-шамыч тыманмеш саргайышт, ӱнарым налын ышт керт — колышт... Ойленат пытарыдыме энтек ял йыр пӧрдынак пӧрдеш.

Туге гынат эше чылажымак пытарен кертме огыл. Тау! Шинчам куандарыше верат але уло. Иктыже, шӱмым вӱчкышӧ, — Куштымо корем. Лу метр наре кужытан, вич метр наре кумдыкан юзо ерын шочмыж нерген кола поч кужыт легендат чонышто: "Шукерте ожно пич чодыра кокла гыч самырык ӱдырамаш йомын лектын. Ший вургеман улмаш. Тышанак колен. Тудын шинчавӱдшӧ гыч ер шочын..."

Но Куштымо коремынат шканже тына келшыше пӱртӱс узымакше уло. Тиде ерысе вӱд вынер тувырым шовын деч посна польт ошыш савырен. Мончаш тысе вӱдын нумалат, мушкылат — могырет пушката, порсын гай мамыкыш савырна. Кызыт тӱрлӧ порошокым кучылат. Куштымо коремыш эсогыл вургем шӱялташат огыт кае. Калык ерым монден. Ала тидлан кӧра тудо йӧсланен мерча, эшеат туртеш, пундашыжым шукертсек нигӧ ок зрыкте, илыше-влак кокла гыч ереш ужава веле кодын. Пычке-

мыш кегеж йўдым тудын да шудышырчыкын йонгыдо йўкышт ынде кенеж йўдым саде сылне верлан пуйто панихидым служитлат. Мыняре код, тритон, вўд таракан да монь тыште ийыныт. Мыняр шўшлык ер воктене вашлийше рвезе ден ўдырлан шўшкен!..

Уала лышташ-шамычше ынде теве шып тарванылыт да чон йоратыме айдемын шинчажым шарныктат...

... Чепи коремыште юзр памашинча гыч вўдым подылам, лышташым кўраын, йўмемаан "тўдем" — тавыш шуэм, воктенсе ырес ўмбалам чевер мўран долан укшым сакаалтем — вигак тўс пура.

Йўра, кеч тыгай верже але уло — воктенже ончалтышет волгыжеш, шкежат куштылемат, уэмат, яндарештат...

І ужаи

... Мый лўман да номеран улам. Чынак. Паледа, мыйым кузе маныт? "Элчивий сурт". А черетан чот почеш 36-ан цифрым капка ментешем сўретлен кайышт. Мыйже петырыме пўрт улам гын, кўлан вара адресем кўлеш? Пожарниклан?

Ййготем дене ынде шонго улам. Тўжвач ончымаште, шемемынам, тоштемьнам, регенчемат велеш. Урем пытымаште верланенам, воктеном тетла нигўн шичмыже ок шу. Кўргў вечын эше моторлыкем, рыжле ул-мем сайынак кош. "Рыждыме" манаш иктат ок тошт такшым. Чапле чодыра дене чоненыт, контамат толык дене оптеныт — нигунамат кўргыш-кемла шикш ыш лек.

Элчивий ден Павыл мыйым, чон йўратен, чот вучен, чытамсырын ыштыкташ вашкыктышт. Тачат шарнем илаш пурымыштым. Омса топсам чаманыде шўреныт, почмо-петырыме годым пычырикат йўкым ок пу.

Посна лектын илаш тўналше самырык еш мыланем келшыш: икоян улыт, чыла йўлам шотлат, пашалам кумылым пыштат. Куанаш веле кодын. Павыл, сурт оза семын, чынжымак, мастар ен ыле. Мом кучен, чыла кидше гыч толын. Пўрткўргыштў мо кўлешым: кучылтмо арверым, койкым, эгертыман пўкеным да тентылым — чыла шке ыштен. Устелым гын, еш кугемме семын, кужемден да кужемден...

Элчивий — оза ватем. О-о, тудын нерген посна мутым каласыме шу-эш. Тўсшў, торгавуй гай чалка шинчаже, вичкыж пўган, шем шинчапун-жо, кок кужу кўжгў ўппунемже, топката, но пеш чатката могыржо шагал огыл пўрьенын ушыжым колтен, очыни. Мый ужынам, кузе Элчивий ўмбаке икте-кодде онченит. Лишемаш гына тоштын огытыл. Ен очылно шке марийже дене эре "Павыл, тыге вет? Павыл, ме тыге тумайышна огыл мо?" мут-влакым кучылтеш, а коктын кодмекышт: "Мом чокым ыштылат: тидыже тыге айышаш, мый ойлышым тылат: пужен ыште,

вашталте! Шепка тыште кечышаш огыл. Мо, мый тидын воктеч кажне гана тукныл коштшаш улам? Уке! Ту сомылым кызытак ыштет!"

Малаш возаш ямдылалтше марий нимом пелештыде кычелеш да, кеч кок шагат йӱд лийже, садак Элчивийын ойжым шукта...

Тувраш лукышто, шке пыжашыштышит, сурт-кува ден сурт-кугыза пудам перыме еда тӱршталтен веле колтат. Нуно тышке мыланем чодырам руэн шупшыктымо годымак толыныт. Павылым чаманен, Элчивийлан учым шуктынешт, но мый эре чарем: "Чарныза юргылдым-юргылдым куржталмыдам, нератым ыштен пытарышда, шӱрча-шамыч! Павыл вет ойлен моштыдымын ватыжым йӱрата, садлан тӱнян укежым ыштен пуаш ямде, ужыда? Маледа, шуыда. Мый теве кыркатан малемат, вуйым ом шийыс!" Тылланат, шыпланат. Пеш онай мужыр! Йӱра эше йолташлан мыйым ойырен налыныт. Тек мучымандат огыла...

Павыл гай сай айдемыже ялыште уло гын? Капше дене йочала веле чучеш, а шинчаончалтышыже тӱнясе порылыкым поген. Упшӱ ошо, кечыйол дене модшо канде кава гай шинчаже нигунам кырку лийын огыл. Ала-кушто вес вере гын веле, только суртышто шыдылыкшым мый ужын омыл. Тудо мый денем кугешнен, мыйат тудым йӱратенам, лектын ошкылмекше, мӱнгеш толмыжым вученам. Шуко палем, шуко ужам. Нигӱ тидын нерген шоналташат ок тошт. Пӱрт дене кӱ мутлана? Орадеш пыштат. А Павыл, шкет кодмекше, пырдыжемем козыра колаж дене ниялта, вӱчкалта, шыргыжалеш, мутлана. Элчивий тудын тыгайжым ок уж: шытален налеш ыле...

Каласкалем, каласкалем... Ай-яй! Изи коя, шояк эрге, воктенем кудалыштеш, капем чыгылата. Ом чыте вет чыгылтышым, а тудо лӱмын ыштылеш. Ончо тӱвӱ энгыремыш-сыртыкым, учым ыштылаш жапше уке, эре ала-куш вашка...

2 ужаш

Жап йогыным торта коклаш пуртен ок шогалте, тура серым от пӱлекле. Кузе шона, туге йога, кӱлеш — кайыкла шулдыржым лупшалеш. Тудым, койдымым, удажак, манаш ок лий. Кукун шоталымыжымат шотыш ок нал. Шагатым гын ег-влак шкаланышт веле шонен луктыныт. Ну и мо? Шолтка-шолтка пырдыжыштем, вара шогалеш. Адакат ег лишем-мым, тӱрлымем вуча. А жап вет вучен ок шого! Тана чымыкта, шенгекат ок ончал.

Сурт-кува ден кугызаже Павылым изиш утларак кандарынештат, шагат умдым эреак чарен шогалташ азапланат (мый эре шекланенат ом шукто), вара, юшт койын, мӱнгеш туврашыш кӱзен шинчыт. Кульыганшамыч! Икана Элчивийын санга ончыл кудыр толкынан ӱпшым туге то-

вагден шындышт, ўдырамаш тудым шерын ыш воляндаре да ту "пунемым" пўчкын шуыш.

Йўра, йўра! Умбакыже ойлем. "Йўран" вуйжо ок коршто, а мыйын пенгеш теве. Оґа-шамычем шўяш тўналыныт, лач вуйыштем калай шўтлен, ик вере. Пўрт шортын ок мошто, шонат. А мый тунаре кумылзак улам. Окна янда вўдыжгат, ўштын поген налыт. Палат мо: "Ала тиде мыйын шинчавўдем? Пырыслан келша. Тудо эре, окнасе изи волак гыч йўын, кўварыш волен кая.."

Кандаш ий почела Элчивий йочам ыштыш. Кокытшо колыш. Визытше ен лийын шуыч чылан. Шепкаште эре кў-гынат мален. Лена, Шурик, Зоя, Леонтий да пытаргышлан Галюк. Элчивий ден Павылын моторлыкышт шочшыштлан пеле гыч куснен. Ойым колыштшо, ару икшыве кушкыныт. Нигунам нимо йол йымалне кийылтын огыл. Кўвар эре ару. Мо камвочмым эре погкаленак миеныт.

Мый пайремым йўратем. Поснак ласка, кунам уло вургемым уремыш луктын почкат, пырдыжем мушкыт. Еш мончаш пурен лектеш, у вургемым чия. Когыльо пуш пўрткўргым чыгылат.

Мемнан кугу олма сад шындаalte, коло вич мўкшомарта погыныш. Кудывечыште вольык, сурткайык шолыт. Поснак комбо шуко ыле. Воктенем нўлеран корем, пундаштыже вўд. Комбылан пеш йўнан. Пўртўс тыште куандарыше, ласка моторлыккан. Эґыжчеккем шўшпык дене ўчашен мурыш..

Кўраныш, витне, ала-кў. Ик эрдене Элчивий сад покшел корно кок велне комбо шуддыр-ваакым шогалтен кайымым ужын пурен. Кумылажо вольшо, нимом ышташ ўршў. Икте деч йодыштеш, весе деч. Ала йочашамыч модмыла шогалтыл коштыныт, шоныш. Но нигў нимом ок пале. Тылеч вара комбо сурт гыч пыташ тўнале. Пўкташ шындат. Чыла муно шувырчык лиеш. Уэш шындат. Икте-кумыт лектеш. Нуныштымат я вара ш солалта, я колат. Нимо шот уке лие.

Икшыве-шамыч школым поче-поче тунем пытараш тўналыч, мўнгў гыч каяш кумылангыч. Лач тунам Элчивийын келге, пенгыде койышыжо тўрыснек почылато да тетла ыш тўкылат. Умылтарен ом мошто ен-вакын молан тыгай лиймыштым, ваштаатмыштым але вес иктаж-могай шонымашаныш савырынымыштым. Мый вет пўрт гына улам.

3 ужаш

Илен-толын, икшыват шолдыраневе, малаш верат шукырак кўлеш лие. Изи годымы ик вереш коктынат малат ыле. Лена кугурак семын сурт коклаште эн шуко тыршен. Элчивий, шонгемме семын, торжарак да торжарак ўдырамашын савырыныш. Тудлан ынде нигў йўрен моштен огыл.

Ончет гын, мо ок сите улнеже? Такшат вет аван ой дене веле илат. Уке. Туманла. Мом ыштет тудын дене?

Лена — ачаж гае. Шуко ок мутлане. Изи кизаж дене мом гына ыштен ок пытаре? Вольк декат куржын лектеш, кўварымат начас йытыраен луктеш. Кид пўтыртыш солык-влакым поснак эскера, туштак шўялатен сакалта. Шкет кодмекыже, шып муралта. Воштончыш ончылно нугыдо ўпшым кужу жап шереш. Книгам лудаш йўрата. Элчивий Ленан кидыште книгам ужешат, шомаклана:

— Адак лудын кьет, йолагай пормо. Лек, йыраным сомыло, кудывечыште погкале.

Кудывечым Лена нўжын шындымыла ўштеш, ик лукымат ок кодо. Моло йочала модын ок кошт. Мемнан деке ег шагал коштеш. Шкенав-влакшат пешыжак ег деке огыт кае.

Ик эрдене Лена аваж пелен конга ончылно пашам ворандара ыле. Мелна руашат оварен. Конгаште тул тале, чуланышкыла чот энга. Изирак-шамыч але малат. Павыл садыште мўкшомарта-влак коклаште тошкыштеш. Лена аважлан вожылыпрак, брыпрак мане:

— Авай, мый марлан каем.

— Мо-о!— Элчивий вийнен шогале.— Ончыктем мый тыланет "марлан кайымым". На тебе, на!

Шолын чарныше кўршўкым тевак йўрыктен шуа. Кўшычын ик кугу парентым кучыш да Ленан сангашыже лаштыртыш. Ўдырын кычкырал колтымыжо туге йўсын шоктыш, тўсшў ошеме, лўдшў шинчаж гыч шинчавўд урын йоген волыш.

— Кунам тумаянже шуктенат?!— ок чакне Элчивий.— Терыс ора воктене мален кийышыч мо? Кў вара качетше? Могай еш гыч, ойло!

Ленан сангашыже вўдотыза овара. Пурен шогалше Павыл ўдыржым ондаал кучыш.

— Мо лийда? Аваже, мом толашет?

— Пыдаал налаш вашкет? Йўратыме ўдырет марлан каяш тарванен тебе.

— Иктаж гана садак кайыман огыл мо? Кайынеже гын, кайыже. Умыреш пеленет ашнынет, витне? Паша дене пылныктарен пытаренат. Мый ом сите тылат вурсашет,— Павыл шўлыкын мане. — Толышт, йодышт. Ег семын кайыман. Мемнан йоча мо дене плока?— Ленан вуйжым ниятыш.

— Э-э, йўкет лекте, коеш. Ок ойло вет уна, кушко кайымыжым,— Элчивий кўмыж-совлам мўгырыктылаш тўнале.

— Корем гоч веле, умбаке огыл,— Лена ачаж воктеч коранаш ок тошт.

Павыл тамакым ылыжтыш, пўкеныш шинче. Конга тул йўлымў годым тудо пўртыштў южгунам шупшеш.

— Ит шорт, ўдырем. Каласе качетлан. Кондыжо ача-аважым. Пўренат, можыч...

Эрлашын тольыч. Элчивий изиш шўрлышыла койо. Шкенжым кучен сеныш мо-гынат. Устембалам сийымат погыш. Ленам рвезыже мыланем келшыш. Шотанла чучо. Колька лўмжў. Шоферлан ышта, маневе. Когынъыштым йыгыре шындымеке, Лена чевергымыж дене шкат пелед кайыш, кидшым нигуш чыкаш ўрын, ўстембалам шартыш йолвам пуна да пуна...

Сўанышт кечын йўр тарваныш. Нимо-оккўллам. Мый йўрым ом вучо. Нўрымеке, сайын ок чуч. А ту кечын ший вуян сўан вате-шамычымат нўрташ тўчыш. Наалын кайыше шуко огыл ыле. Иктаж вич пошкудо ма, мемнан деке толын, вученак ўжын нангайышт. Гармонист мастар кидан, шуко семым пальше толын. Чот куштыктыш. Конгам сўмырла, шонышым. Шкеже сургаат пытышым...

Ленукем нангайышт. Чеверласымыж годым чарныде шорто. Аважын неле ончалтышыже тупшым шўтымыла чучын докам. Амаал деч посна, ну, молан вара тыге умылтарыде сырыш? Могай вара Элчивийын чонжо? Ай почын ончашет. Лена мо дене титакан? Нўргў айдеме. Поро. Ачаж гае кумылан. Мыйым йўратен. Шижынам. Тыгайжымак ынглен умылен моштем.

Вене мариыйым у родылан толын кайымышт деч вара тетла нигунам ужаш пўрен огыл улмаш. Колхоз машина дене тудым Украиниш шумеш олыман колтеныт. Шукын каеныт, маныт. Олым тўк-шамычшым вагон дене оптен ужатыныт. Чылан пўртылыныт. А Колька машинаж дене йўралтын. Колен. Лена мўшкыран кодын.

Элчивий венгыжым тояш ыш кай. Шкетын ала-мом нер йымакыже вудыматыле, кок велке кошто-коштат. "Мўнгеш толеш кудыш" манмыжым умылен шуктышым, тетлаже раш огыл ыле. Но Лена марлан кайыме суртшо гыч пўртыл ыш тол, турлыш тушанак...

Сўаным луктын колтымеке, мый ужым вет, кузе Элчивий конга ончылан ик сортам тодыльо, мугыматыле да конга кўргыш кудалтыш. Кертам гын, Леналан шижтарем ыле. Аваже шудалын улмаш. Ынде умылем пеш. Ай, шучко айдеме улмаш мыйын озаватем. Ленуклан шудышыжо логалын огыл, мариыйылан пернен. Мўшкырыштў улшо изи чоным тўня Юмо чаманен, арален коден кертын.

4 ужаш

Леведыш йымалнем чезек*-шамыч пыжашым тушкеныт. Пеш эр кынылыт. Мужыр улыт. Пиалан. Йўдымат икте-везышт дене пеле йўкын мутланат. Тунаре ныжылгын. Игым лукмышт годым пеш онгай. Нумал сита-

* Чезек — вараксим.

ре-ян темдыме-шамычлан кочкишым. Умшаштым почын возыт да, чинчинышт дене чарым темат. Тауштем, пөлекла чучыт нуно мылам. Тек илат! Кажне шошым толмыштым кугу кумылын вучем...

Элчивийын ешыштыже вашталтыш ятыр. Школым тунем пытарымекыже, Зоя почтаьонлан пашаш пурыш. Велосипед дене вич ялыш савырнылеш. Сумкаже кугу огыл. Калык агулышто шагалемеш, телылан петырыме пöрт шукемеш манме гыч шокта. Кенезлан толын коштымшт молан йöра? Шкаланьшт гына. Пöртышт — керек.

Зоя ынде ала-могай уверымат мöнгыш конда. Кастене вара, кидпашам кучен шинчешат, радамлен-радамлен, кужу жап каласкала. Умшаже ик ганат ок петырне, шонет. Мо оккўлжымак ом каласкале улнеже. Павыл черле. Мўкш декат Зойка лектеш але Леонтий. Тудыжо тунеммыла мўкш еш деке лишемаш тырша.

Павыл пелен ведрам шындат, кучен кынеатат. Ачаже эре киенжат ноя. Зойкан паша гыч толмекыже, йынысымымат чарна. Тудат увер-влакым колыштеш. Шкежат йодыштеш южгунам, корштышыжо изишлан лушка, витне.

Чурия Павыл. Ок керт. Врач мынар гана тольо, а полшаш ок лий докан. Одеял йымалне Павылын могоржат ок шижалт, шўлымыжö веле изинок паадырна.

Шонго озам колыш. Сурт-кугыза ден куваваже кошташ сакыме вынык-шамыч коклашке шылын шинчын öндадалат шортеве. Мыйынат окна яндам чотак вўдыжгыш. Павыл улмо годым мыланна ласка ыле, сурт-кугыза ден сурт-кувалалан тудо шкет веле кочкашат вынер сумкаш поген сакеден, я тауштен, я моктаатен. Могайрак улмыштым ужын кертын огыл, конешне. Но нунын илымыштым пален, улыт манын ўшанен.

Ачажым тойымо годым Ленукат тольо. Пеленже эрге йоча ыле. Ончычсо семынак Лена пöртöнчылнö пырдыжемем копаж дене вўчкалтыш, ниялтыш, шўргыжым тушкалтыш. Тунам веле пöрткöргыш пурыш.

Павылым тойымо деч вара ныллыжым чўктен веле шуктышт — Зойка марлан кайыш. Тудо акажла öршö огыл, йодышт да монь ыш шого. Ны сўан, ны йўмаш тудлан ышт кўл. Вургемжым погалтыш, велосипедешыже пыштыш да шўкен кайыш. "Олашке илаш куснен" манмым колым.

Элчивий конга ончылан адак ик сортам пеле гыч катыш...

5 ужаш

Шуриклан армийыш каяш повестке тольо. Нарашта рвезе, ушан, лывырге. Тунаре йытыра — тўнян укеже, шонет. Тунемаш тале ыле. Школа гыч эртак грамотым да пöлекым нумале. Служитлаш ала-куш мўндыркö нантайышт. Чеверласымыж годым шенгелне, садыште, коштын савыр-

ныш. Пытаргыш гана ужын кодым. Ужатыме годым Галя шўжарже веле шорто. Серышымат варажым тудак гына изажлан возкалыш. Кажне конверт кўргыш я лышташым, я пеледышым пыштен колташ тырышп.

Службо пытымеке, Шурик мўнгыш ыш тол. Туштак тунемаш пурен. Институтыш. Пелашымат муын, ешым поген. Фотографий-шамычым ятыр колтен. Галя нуным ўстембалаан шарен оптен ончышто, альбомыш клей дене пыжыктыле.

Элчивий ышат ончал, кидышкыже ыш нал ик портретымат. Сырен, эргыжын шке семынже илышым викарымыжлан нелеш налын. Весым тудын дечын мом вучаш? Шыде мешакше темеш да темеш. Садлан кўра шонго ўдырамаш ок мале. Так тошкышитеш. Пура — лектеш, адакат иктаж мом шона дыр. Ыш чыте, уэш сортам кидышкыже кучыш, Шурик-ланат тодыльо. Сурт-кува ден кугызаже мый дечем кайынештат ыле. Чарышым. Нуно вет мыйын гай огытыл — мо лийшашым ончылагоч шижын моштышо кашак улыт.

Ойган увер пурымылан Элчивий ылыжеш, пуйто самырыкемеш, тулшат тўремеш. Первый Зойкан марийже йўын колыммо нерген толын каласышт, вара Шурикат ты тўняште уке лие. Ватыже телеграммым пуыш. Почтальон телеграммыжым пўртыш пурташат лўдын, окнам пералтен кучыктышат, кайыш веле. Изажым тояш Леонтий шкет миен тольо.

6 ужаш

Леонтий. Мыйым тудын лўмеш возыктеныт. Армийыш ыш кай. Ышт нал. Шодыжо начаррак ала эше иктаж-могай аммалан кўра. Леонтий шкенжым сурт озала куча. Тамакым шупшеш, йолташыже-шамыч дене подылешат. Кудышто шагал коеш. Йўдым толын возеш, а пеленже ферме пушым конда: шопо силосак, манеш. Доярке дене мала докан. Самырыкак тугай узо. Галюк вара мыняр-гынат шке шонымыжым луктын ойлаш тўча:

— Изай, фермышкыже кеч ом кошт ыле. Намысат огыл мо? Шке дечет кугурак ийготан, икшыван вате деке кузе шўметше шупшеш? Муынат верым пўтырнылаш. Азамат тый дечет шуэн маныт, але ик гана веле огыл чай? Ик йолташет тусо, фермысе, ўдырамашлан эргым ыштыктыш, вес йолташетынат уже куржталеш, кумшым тебе ышта веле. Адак вет тўсыштым нигуш от шылте — чылт ачаштла койшо шочыт. Доярке-влакшат нылытынже марийдыме улыт. Йўдлан дежурствеш кодыт. Те тушан погынен киеда. Порыш ок кондо саве йымалым пасыктараш. Лўметым ит шўктў, пожалуйста. Кузе-гынат шкендым сорлыклаш тўчыман.

Ик могырым, Леонтий уда рвезе огыл. Павылын эн кўлешан койшыжым налын. Мом куча — ты паша кид-йолжылан толеш. Арик-тури-

кым ок пагале. Кугу пашам вачүмбакаже налеш, ок чакне. Мемнан оралтыштак коло ныл лампычке чүкталтеш, кажне лукышто электротул уло.

Аружланат ару. Чаткан чия, йолчиемже пуракым ок пале. Кандалгесур шинчаже кеч-момат түткын онча, керге эрге — вигак ужеш. Мый декем шүман улмыжым шижынак шогем: леведышемат пужен леведе, көргө могырым пөртге, пөртөнчыл-пулдырге йылгыжше чия дене чиялтыш. Шкетын толашен кийыш. Аныртарыше пушеш руштшо гай шогенам. Сурт шырчык чияш пижын колыш. Э-эк, кычкырлыш. Вара чарныш.

Сөрал кенеж кечын Леонтий Пеледыш пайремыш миен тольо. Кумылжо — каваш күзаш ямдыалтшыла койын коштеш мемнан рвезет. Писын тарванылеш. Ошкылмыжым йоратет, шерым шавен кайымыла йолжым наледен мошта. Элчивийын шинча йымач чуй ончалмым шотеш нимынярат ок нал. У вургемым вашталтен чийыш. Күчык шокшан ошалге-канде тувыр, польт йым-йым шем йолашыже рвезым сүретгысе гайыш савырыш. Тудо ыш сите — палисад көргө гыч пеледышым күрын пуртыш. Шып шүшкаалтен колта да монь.

Моло огыл, үдыр дене палыме лийын. Тек, тек. Вүд ведрам нумал пурышо Галюк воштылал колтыш (шукертсек пөрткөргыштө тыге воштыламо уке ыле) :

— Изайже таче! Садак пален налам куш кайыметым. Ала лүмжым ушештарет? Ойло-ян! Уке гын, вес корнын пеледышемым ом пу. Мый шынден толашем, а тый күрыштат.

— Вигак шуко палынет,— шыргыжале Леонтий.— Икте раш: тыгай үдырым але шкенак кундемыште вашлийын омыл ыле. Мый тудым чарныде колышташ ямде улам. Йүкшө, палет, могай? Эх, Галюш, чинче шүжарем! Йүкшө тудын... сонимакын эр лупсеш йүштылмыж гай. А лүмжө? Лүмжө тачысе огыл. Сентябрина! Шочмо тылзем дене икгай йонга.

Лектын куржо. Уэш пиалан лиймемла чучо.

Сентябринам мый чылаже кок гана ужынам. Олма тудо ийын лын шочын ыле. Волгыдо йүд. Леонтий шке йоратыме үдыржым мемнан садыш кондыш. Эн тутло сорт олмам шке кидше дене күрынак пуэн колтыш, ужатыш. Садысе менте вуйысо кугу лампычке йымалне коктын ондалалт шогымыштым сурт-кугыза ончен шуктен. "Мемнан деке илаш толжо ыле" мужед шинчыш. Пүренин кумелешыже шинча возын шуктыш..

Леонтий тўкылыман үстел көргеш фотокартычкым тоен. Луктеш шолып, ончалеш, онышкыжо лишемда, так шып күта саде фотом, пуйто уэш-пачаш шыла. Сентябрина тушто пеле шыргыжалше лектын. Вуйыштыжо — ваштар лышташ-ваак гыч ыштыме шүдыш. Мамык гай толкыналтше үпшө ваче мучко шарлен...

Ик кечын вучыдымын Зойка тольо. Кутырынчык тунаре, ожсылак мутлана, вўдаа мутым йоктара. Аваж дене келыштарат. А молан толын, шонедә? Тума тудым гына ылыжтен кодыш.

— Авай, Леонтийлаи ўдырым налын пуаш күләш. Кидетым кандарыман изиш. Мый палем тыште, пошкудо ялыште, пенгыдын йол ўмбалне шогышо ешым. Мошт тольо уке? Серьезный тукум. Кызыт келшыме Сентябриналаи мемнан суртышко корным петырыман. Тудын коваже юзо. Сымыстарен шынденят Леонтийым. Моло огы. Кертыныт.

— Акай, чарне. Кўлдымашым ит нумалышт пеленет. Шонго павайла мом ала-моланат ўшанет? Кō мыйым юлен? Мый шкаланем келшыше еным ойырем, мыланем тудын дене илаш. Кōм шонем, тудым кондем. Тыште нечыве командоватлен кошташ. Мый йол ўмбалне шке шогем, пашадаремат тыйын дечат кугурак. Ешымат пукшен сенем. Каенат — иле тушто, кушто илет.

— Мыят ты пōртеш кушкынам, — ок чакне Зойка. — Тый веле тыште оза оты. Авай колымеке, шелат да пуэт сурт гыч пайымат. Судыш пуэм мый тыйым!

Але аваштат ила, уже суртым шелыт! Неужели вара мыйым пайлан шеледаш тўналыт? Орат, чынжымак.

Лектын кайыш Зойка. Духи пушыжо йот енын гай киен кодо. Кертам гын, тўрвынчам ыле. Мыланем тыгайже пуалтын огыл шол. Шомакат ыш пыте. Элчивий ок чакне. Удыржын канашым пуэн кодымо мутшо вожым колтыш, кош. Леонтий вўдыш чыкен лукмо пинеге гай коштеш. Тўсшō вашталтын. Кузе аваже тудым чактарен? Могай мутым муын моштен, ўшандарен, шке велкыже савырен? Молан-гынат Леонтий лўдын содыки. Аван шудышыж деч шекланыш, ман шонем.

7 ужаш

Удырымат йўкташ миен толеве. Зойка адак чот тыршыш, пуйто шольыжым ешаным ышташ — илыш задачыже. Ай ямдылалтыт, ну тўркымандат: сырам ик печкем шолтен шындеве, мўй пўрым шапашлышт. Аракажым гын, ойлыманат огыл, йоктарен, шуко атылаш темкалышт. Йўдвошт малыде толаше вет ынде? Самырык-влаккан посна малашышт пōлемым печен налыч. Шыгыррак лие кōргыштем да, айда огыла, шке палат. Мый пōрт веле улам. Кō мый денем канаша?

Тудо ийын йымакем вўд пурыш. Эше тыгай шошым ужын омыл ыле. А вет мыйын йымак вынемыштем парентым веле огыл аралат, ала-моат уло. Тау, эше мўкшомарта-влак посна кудышто верланеныт. Шагаарак улмышт годым гына нуным пōртйымак луртен шындаылт.

Чынжым каласаш, телыжат чот кужун чучо, лумжат ораalte ўмба-

лем нелыракын пызырыш, пыкше чытышым. Жапыштыже саде лумын куэж волташ ышт төчө. Когартарат вет да шыдым луктыт южгунам ег-влакшат.

Леонтий, пöртöвчыкө лектын, эртак тамакым тўргыкта. Тынар шуко кузе шупшмыжо шуэш? Вара пура, тўкылыма гыч Сентябринан фотографийжым луктеш, онча, онча, уэш петыра. Шортеш. Чўчкыдын руштшо коштеш. Адак саде ўдырамашыж деке фермыш миеден толеш. Нимом ышташ öршö егла кок велке коштыштеш.

Кунам йымакем шошо вўд пурен кайыш, шукертсек пеленем илыше кумыжвуян кишке пöлемыш лекте, юмо лукыш күзен, юмога йыр пўтырналт возо. Элчивий тунам уш кайымеш лўдö. "Молан гын, мо лийшашым мужедеш гын?" — йўкын йодышт кошто. А Леонтий кишкым кучыш, пушто да чывылан луктын кудаалтыш.

Корно тапайымеке, сўанлан тарванышт. Мемнан кудывечыш шовыран, пайремлан келшышын чийыше ўдырамаш ден пöръек-влак погынышт. Каче-шамыч, иктаж колын, чылан ош тувыр ден шем йолашан, ваче гоч, онлан тореш, чевер лентым кылдыше, кидеш мотор лупшым кучышо, ыльыч. Леонтийын йолташ шуко. Качымарий шкежат у костюмым чиен. Пеш серьезнын коеш. Зойка — пўраш вате. Пала вет, могай рольым модаш.

Калык автобусыш шичмеке, каяш тарваныше ыльыч. Ала-кушеч тыманмеш пий толын лекте. Кудалынак, орва йымак пурен каен тошкалте. Тугак киен кодо. Сўан мөнгеш пöртылмеш вара пошкудо коранден шуыш. "Сайлан огыл", — ончаш толшо-влак маньыч. Но сўан шке корныж гыч ыш савырне.

Кастене кондышт шешкым. Ковыра такше. Римма лўман. Кумалтышым оптымжым ончаш толшым шым шындаре. Тунаре шыгыр, омсамымат комдык почын шуышт. Шергакан пöлек-влакым пуэдыш Римма. Шкеже "Ужыда, кузе мый кертам" маншыла койо.

А мелнам шешке ыш күэшт. Галюк шуктыш, тудак күэшт оралыш. Моктен-моктен кочкыч.

Элчивий сўан деч вара чотак черланыш. Тудым ондак олесе больницыш нангайышт, вара Зойка дене ик жап илыш. Галюк школысо экзаменжым чаплын сдатлыш. Йошкар-Олаш тунемаш кайыш.

Леонтий ден Римма лыбыргын илаш тўнгалева. Ала-молан икте-весеышт дене шагал мутланат. Леонтий чот эр пашаш лектын кая, пеш вара толеш. Кочкеш-йўэш да малаш пурен возеш. Укеж шенгеч Римма саде тўкылымаште шогышо яшыкым ирен почо, фотографийым ужо. Чыла палышыла ончыш. Кастене Леонтийлан ойлыш:

— Или шу, или мый шке кушкедам.

Марийже сырыш, иралте.

— Тыйын тушто нигогай пашатат уке. Колябыч? Сентябрина шотышто удам ны ойлаш, ны шонаш ит тошт.

Римма шортын колтыш. Шипчавүданак малаш кайыш. А Леонтий фотографийым йоча годсо альбомышкыжо лаштышат, пöрт туврашышке кўзыктен, тошто комодыш пыштыш.

... Тачат туштак ты сўрет. Мыйын аралымаште кия. Сурт-кува ден кугызаже южгунам лоштыклат, икте-весеыштаан тушкен-тушкен ончыктылт. Еш историй — нунынат илыш кужытышт.

Элчивий тольо. Кертмыж семын сомылкам ышташ пиже. Шешкыж дене, шонымыжла, икоян ышт лий. А Римман икымше йочам ыштымекыже, йöршеш шонго ўдырамашет чыла дечын йўкшыш. Шешкет шуко мала, аза пелен возешат, тўням йöршеш мондышо гай лиеш. Леонтий вўдым нумалеш, кўварым мушкеш, мончаш олта, мўкшым онча, ушкалым лўшта. Явыген пытен. Но йочажым чот йöрата. Римман кокымшо эрге дене мўшкыран коштмылан эшеат йывыртен ыле. Йочаже-ваак, конешне, чўчалтыш марте ава тўсан шочыныт.

Зойка толеда. Мыйын верч адак шомакым луктеда. Леонтийлан пеш ок келше, да Римма дене вес пöртым ышташ тумайышт. Шкемын ялыште огыл, кум менге öрдыжтö.

Кузе? А мыйже? Мыйже вара кö дене кодам? Мыят вет еш пиал дене, еш ойго дене ты тўняште улам. Шонгемам, тоштемам, но шкет ынем ыле. Шўйын волен ом шич гын, йўден кертам, потомушто шкемым, шке тöрлатылын, пудален, онга-шамычем ваштаатен, тушман деч араден ом керт. Иктаж-могай энгек толеш гын, чаным кырен ом керт.

Икмнаш, ойгыраш тўнал пыштышым, шўльыкангым. Уке гын, Леонтиймытшылан йўкын ом ойло — вигак-я каласен кышкат...

8 ужаш

Ыштен шуктеныт вет Леонтийлан у йöртым. Ужшаш ыле, могай тудо. Мый дечем чапле, очыни. Тольо кугу машина. Ну нумалеве вет вургемымат! Тынаре погым аралымым шкежат пален омыл. Мо времаште наледенже шуктеныт? Чынак, чынак. Йöршеш пустангым манме дечын ўстембалим, Павылын ыштымыжым, тентыл ден ик кумда пу кроватым кодышт. Пытартышлан пулдырым, пöртöнчыл ден пöрт кўварым, ўштын луктын, мушкын шынден кодышт. Омсам нигуштат чўчын огытыл, а кече тугае сая, шокшо, шокшо юж дене тулла эндыше мардежан.

Леведыш ўмбалне киса андыга: "Кодыч, кодыч! Тинь-тинь! Кодыч!" Олмапу гыч эн гутло олмам ойырен налын, кужу нерже дене томым

чүнгеден луктын кочшо корак (олма-шамычым рожаым ыштен шипчылатеш, паразит) кисалан сырэн кая: "Кор-ран! Пүр-рен!.." Бнде кайыккан веле мыйым мыскылаш кодын вет, калтак...

Элчивийым арнялаа шкетшым кодышт. Илнше көгөн олмеш докан. Леонтий мане: "Авай, код изишлаа. Але тушто мебельым шындылына, перландарена, кылдыш-влакым шүткалаена. Вара тылаанет посна верым ямдылена. Йбра вет? Нелеш ит нал адак. Мүкшым ончалат. Тиде кечылаште мыйым күзепе". Шонго ўдырамаш кидшым веле лупшале.

Вучыдымын ты кастане Галюк тольо. Ужмемат шуын ыле. Нимолан ыш өр. Пуйто чыла тыгак лийшаш. Костенечым сумка гыч луктын опыш, самоварым шындынеже ыле — уке. Конга ончылнысо тошто чайник гыч чайым темен йўо.

Галюкын түсшө ала-мом оялаш ямдылаатше егын гае. Вигак ок толт, очыни. Пакча гыч пеледышым күрын пуртыш. Шуким. Пыкше бнда сене. Посна атым ыш му да көршөкыш букетшым шындыш. Ок керт пеледыш деч посна — мом ыштет тудын дене. Конгаык көршөкат ваза шотеш лие. Вольык садак күтү гыч вигак Леонтийын суртышкыжо каен. Шолташ да монь ок күл.

Аваж дене күчык мутым гына ойледат.

— Тунем пытарышыч?

— Пытарышым.

— Куш пашаш кае?

— Тушанак кодам.

— Мбнгыш от тол?

— Огым.

— Утыждене йытыра улат. Сае огыла.

— Шке вет ыштенаатше. Авай..

— Мо адак?

— Мый..

— Кусо?

— Мўндыр.

— Лишне уке?

— ...

Галюк түгө лекте. Мыйже палем улнеже — шенгел пече воктене Галюкым самырык пөръен вуча. Элчивий ок шинче. Галя рвезым пөртыш ўжаш брын. Аваже мом каласымым умылыдегече тоштын огыла. Каче военный форман. Тыглай огыла, офицер.

— Мый эр мартеат вучем, — манеш Галюкым шупшалшыжла рвезе. Умылтараш төчө. Первыяк мыланем пурен оялаш күлеш ыле. А тый торешланет: "Ок күл" да "Ок күл". Могай тыште чарак лийшаш? Ом умыло тыгай отношенийым.

— Ш-ш-ш, шып. Кайышым. Вучедал. Теве сад покшелне тентыл. Кае, шич тушан.

Галюк ынде вакшышым шараш пиже. Пуйто малаш возаш тарвана тудат. Аваже пелен. Тулым йөртышт. Галя пырдыж пелен шинчам кумен кия. "Ўдырем мален колтыш", — шонен, Элчивий шып кынеле, чарайолын Юмо лук деке лишеме. Ой, мом ыштем? Сортам кидшўма руалткала. Эркын кровать деке лишеме, Галюкын вуйжо тураш шогале. Ик жап колышт шогыш. Кок кидшыге ўдыржын санга ўмбаланже нёлтале, сортажым... пеле тыч катыш.

Кенета Галя кынел шинче, пырдыжысе кнопкым темдале да электро-тулым ылыжтыш. Элчивий, шаланыше кужу чал ўпан, йымал кумда тувыран, какаргыше тўрван, тўнын шога. Удыржō аважын кидысе сортам шинчаончалтышыжым кораңдыде онча. Вара кычкыралын шортын колтыш. Койкышто ныйлола кудаалеш, шкеже, тўкнен-тўкнен, шўлышым налаш тўчышыла ойла:

— Тиде... тый, айзим... кок курскайым... тый... ынде мый тыланет ом... сите... авай! Могай тый... Пират шке шочшыжым ок коч, а тый, мемнан авана, шучко вўран... Кузе тый денет ачай илен? Тўнчыген кертдыме лий! Колет гын, колотка воктенет толын шортшашем уке. Ынде чыла умылышым. Арам толынам. Ончал шкендым воштончышыш — кōла коят? Чызе шōретлан тау мутым колнет ыле чай? Уке-е! Нигунамат! Кольың?! Код! Иле!

Галя содор платыжым руалтыш да омсам чўчде лектын куржо. Садыш. Рвезыж деке. Ондале. Изиш тыге шогыш. Вара кидпўан гычше танжым нале, коктын пычкемышеш йомыч...

Волгыжаш тўналмым ынде пошкудын агытанже гоч веле палышым. Кудувечыштем шып. Пōртыштō ўмылкала Элчивий коштыштеш. Конгаш тулым чыкыш. Пеш ондакыс! Пўкенеш шинче. Конга ончылно икаше шонкалыш, вара нельн кынеле, ўстелтōрыш мийыш. Юмоҗа велке шогале, онжым ырслынеже ыле — кидше ыш нёлтаат. Паралич перен...

Леонтий аважым шке декыже нангайыш. Изи приемникым коден каеныт. Эре гыр-гыр: я мутлана, я мура. Пелйўдлан веле шыплана. Лўмын тыге ўчымыштылыт ала-мо? А кунам саде радиот чарна, шыпыште мыйын йўдыгаш тўналше ушем йоча-влакын йўкыштым шарнен йōслана. Теве Шурик: "Ачай! Мый ече дене эн талын мунчалтем!" Йытыран воштылеш. Теве Зойка: "Кō мыйын мура погымо тетрадем тўкален? Авай, адак Леонтий чачам дене модеш!.."

Мочоло шарнем, а мынярыже мондалтын...

Ик кечын нёлпер вечынла мый декем ўдырамаш тольо. Тымарте тудым нигунам ужын омыл. Чу! А вет тиде... Сентябриня. Ял тўрыштō

уламат, ниҗо тудым ыш уж. Аптыранен лишеме, шола шүргө начкаж дене пырняшкем пызныш. Тыге ятыр шогыш. Шорто. "Пуро" маннем ок кол. Ок тогдае. Кузе толын ыле, тугак уке лие. "Фотографиет эплин аралаатеш, Сентярина. Кукшо верыште",— шып ойлем, йўкдымын. Арам!..

Паренте лукташ Леонтий йолташыже-влакым полшаш кондыш. Писын луктын шуышт. Ала-кудо татыште Зойка койылаалтыш. Олаштыже шинчен туркен огыл. Устембалам сийым ямдылыш. Йўйч, кочкыч. Машина толмеке, мешак-влакым оптен пуэн колтышт. Ужатышт, а шжеже эше мутланен шинчылатч. Иктаж кандаш ең чоло. Изииш лие — машина уэш савыриен шуо. Мо тыгай? Шофер Леонтийлан оила: "Ватет чыла мөнгеш колтыш. Ок кўа мыланем тудо сурт гыч паренте" манеш.

— Орен мо? — шыдешкыш Леонтий.

— Ала. Зойкан тыште улмыжлан сырен,— умылтарыш шофер.

Ястарышт тыш, пөртйымак. И мондышт. Тольо теле. Конгашем вет ниҗо ок олто. Чыла паренте кылмыш. Мый арален шым сене. Шкеат чот тўным. Икымше гана. Сурт-кува ден кугызаже мончаш илаш куснышт. Тушто монча-кугыза дене куваже улыт. Нымытын илат огыла. Тыге куштыгырак...

А мый шошым вучем. Толжо веле. Тунам тўня тўзлана. Мыйт сад лонгаште веселангам.

Леонтий толын кайыш. Тамак шикшым, тамак пушым кужу жапдан ўпшыначашем кодыш. Пырдыжем лоп-лоп-лоп пералтыш, пеле йўкын мане: "Уке ынде ты тўняште ны авам, ны Галюк шўжарем. Кият йыгыре. А тый шого. Иктаж уныкам ала тышке илаш толаш кумыланеш. Галюкынат йочаже кодо. Тудо шке ешыштыже мый дечем шуко пачаш пиалан ыле. Черланыш. Пешак ыжал..."

Кайыш. Кодым. Тау — радиом чарыш. Ынде тымык... Эх, мемнам рўпшышө шепкажат, лўнгыктышө лўнгаалтышыжат, чарайолын куржталме йолгорныжат...

